

Соломія Хороб

МІФОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС РОМАНУ МАРИНИ ТА СЕРГІЯ ДЯЧЕНКІВ «РИТУАЛ»

Анотація. У статті досліджено міфологічні джерела роману Марини та Сергія Дяченків «Ритуал». Доведено, що українські автори-фантасти, використовуючи апробовані в мистецтві слова міфи, архетипи, ритуали в своєму творі не просто поглиблюють їх, а й створюють власний авторський міф, оригінально структуруючи сюжетно-композиційні, образно-характерологічні та міфологічні компоненти.

Ключові слова: міф, ритуал, архетип, сюжет, міфологічний образ дракона, Марина та Сергій Дяченки.

Міфологія як свідомість, світосприйняття бентежила і бентежить увагу багатьох дослідників, особливо у сфері відображення первісних форм у модифікованих існуючих сучасних. Ці залишки творіння, на думку Е. Б. Тайлора, сьогодні потрібно відшукувати у різновидах фольклору, в народних забобонах, в давніх легендах, в думках та іноказаннях, в тих чи інших старих світоглядах [11, с. 45].

Починаючи з 90-х років ХХ століття в українському літературознавстві виникає помітний інтерес до міфологічної (архетипної) критики (О. Бондарева, Г. Грабович, А. Гурдуз, О. Забужко, І. Зварич, Ю. Мединська, Т. Мейзерська, М. Моклиця, Р. Піхманець, Я. Поліщук, О. Турган, Л. Скупейко, О. Слоньовська та ін.), інтерпретація художніх творів крізь призму якої «дозволить з'ясувати динаміку форм через окреслення сталих першоснов, культурних кодів, архетипів, міфологем» [10, с. 5], що по-своєму визначатиме глибинну сутність конкретного письменника як творчої індивідуальності. Згодом, використовуючи теоретичні напрацювання світової міфологічної критики, започаткованих ще з кінця ХІХ і впродовж ХХ ст. (Р. Барт, М. Гайдеггер, Дж. Гаррісон, М. Еліаде, К. Леві Строс, О. Лосев, Ю. Лотман, Е. Мелетинський, Дж. Мюррей, Ф. Ніцше, В. Топоров, Н. Фрай, Дж. Фрезер, З. Фройд, Р. Чейз, К. Юнг) та учених української літературознавчої науки, з'являються розвідки, в яких досліджується творчість конкретних письменників, спосіб художнього мислення яких тяжіє до міфологічної авторської свідомості: О. Бойченко про «Московіаду», Н. Ліхоманова про «Перверзію» Ю. Андруховича, О. Бондарева про «драматизм міфу» і міфологізм сучасної драми, Ю. Ганошенко: міф, архетип в українському інтелектуальному романі 20-30-х рр. ХХ ст., Т. Жовновська: онірико-міфологічний дискурс прози Валерія Шевчука, І. Кейван про архетипні структури у творчості Н. Кобринської, Є. Ярошинської та О. Кобилянської, О. Карпенко та Л. Яшина про міфопоетику прози В. Дрозда, Н. Мафтин про імпліцитну міфологічність в «Огненному змій» П. Куліша та ін.

У цьому ракурсі чи не центральним постає поняття міфу, з яким органічно взаємопов'язане й поняття ритуалу насамперед релігійних обрядів (культових міфів). У свій час у контексті проблеми «міфологія – релігія» якраз найбільш дискусійним вважалося питання про співвідношення міфу й обряду. Науковці-міфологи, релігієзнавці доводили, «що багато міфів слугують ніби поясненням, коментарем до релігійних обрядів, ритуалів» [5, с. 13]. Власне, дискусійним було питання, а що первинне – міф чи ритуал. Зрозуміло, що стосовно релігії можна говорити про першість, примат ритуалу, обряду над міфом, хоча загалом вони складають одне ціле, являючи собою ніби два аспекти первісної культури – «словесний і подієвий», «теоретичний і практичний», – як зазначено у «Міфах народів

світу» [5, с. 14]. Відомо, що в добу появи двох магістральних шкіл, які вивчали проблему міфу у II-й пол. XIX ст., стосовно нашої проблеми є цікаві міркування Дж. Фрезера, які наявні у праці «Золотая ветвь. Исследование магии и религии» (М., 1980), де вчений вважає, що «міф все більше виступає не як свідомо спроба пояснити навколишній світ, а просто як відбиток умираючого магічного ритуалу, обряду» [Цит. За: 5, с. 17]. Власне, Фрезер зробив великий внесок у науку в рамках нашої проблеми, вказавши на пріоритет ритуалу над міфом. Крім цього, подальші дослідження дали поштовх до утворення кембрідзької школи класичної філософії (Д. Гаррісон, Ф. Корнфорд, А. Кук, згодом В. Топоров), у якій також тезисною ідеєю вважалася перевага ритуалу над міфом. Учені бачили в ритуалах важливу основу для розвитку не лише релігії, але й філософії та мистецтва стародавнього світу. До цієї ж проблеми зверталися О. Веселовський, Ф. Реглан, К. Леві-Строс та ін., які мали різні погляди стосовно ролі і місця ритуалу в міфологічному дійстві.

Якщо ж ставити проблему ширше, то перед будь-якою національною літературою постають проблеми сучасного літературознавства, які вимагають, за А. Нямцу, «поглибленого дослідження» «традиційного сюжетно-образного матеріалу міфологічного, легендарного і власне літературного походження» [8, с. 9-10]. У цьому аспекті нас найбільше цікавить міф в інтерпретації сучасних письменників, що є **метою цієї статті**.

Читаючи «чарівний роман для юнацтва» «Ритуал» талановитих сучасних українських письменників-фантастів, лауреатів багатьох міжнародних премій Марини та Сергія Дяченків, реципієнт одразу звертає увагу на заголовок, який завжди повинен виражати центральну концепцію твору. Отож, заголовок одразу інтригує, втягує, адже, за «Енциклопедією містичних термінів», ритуал – це «послідовність дій, що виконуються за певних обставин... Будь-який містичний ритуал складається з жестів та слів, котрі наділені глибоким символічним або містичним значенням, що має бути сприйняте й усвідомлене людиною, яка виконує ритуал. Ознайомлення з потаємним сенсом ритуалів – невід'ємна частина будь-якого містичного посвячення» [1, с. 6]. Корені ритуалу як міфологічного відображення у контексті вказаного роману слід починати шукати з космогонічного міфу саме про створення світу. До цього спонукає центральний герой роману – дракон, якого можна віднайти у будь-якій розвиненій міфології, а він, як знаємо, є символом першопочатку. За різними «Словниками символів» дізнаємося, що дракон є подальшим розвитком образу змія. І справді, споконвіку дракон у свідомості людей асоціюється з нечистою силою, водною та, звичайно, вогняною стихіями. Оскільки, як зазначалося вище, залишки первісних форм варто шукати у забутих легендах, забобонах, різних видах фольклору, то образ дракона у «Ритуалі» Дяченків є в цьому розумінні яскравим прикладом.

Всі ми знаємо відомий мотив у різних казках, де народний лицар, Іван-богатыр, Котигорошко, Ілля Муромець іде на пошуки вогняного Змія, тобто дракона, щоби побороги його та визволити жертву чи принести людям добро. І такий хід подій, тільки поданий у цікавій авторській інтерпретації, може виступати як авторський міф, який віднаходимо в аналізованому романі.

Головний герой твору – Арман, він же Дракон-перевертень Арм-Анн із славетного роду, історія якого записана на древніх каменях, має здатність до трансформації в людину. Таким чином умовно тут присутній міф «тотемічного характеру, згідно з яким людина походить від тварин і свого часу не відрізнялася від них» (за «Лексиконом загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – с. 334). Головна суть магістрального ритуалу в осмислюваному творі така: кожен дракон у певний період життя повинен виконати деякі усталені дії, споконвічні канонізовані обряди: він має викрасти принцесу з найближчого королівства, принести її до свого замку та в ритуальній кімнаті з'їсти. Але трагічний для нещасної фінал має ще один можливий варіант по-

рятунку: мужній лицар (переважно принц, тобто майбутній король) може знайти володіння дракона і визволити жертву (найчастіше це закоханий у красиву дівчину принц або смільчак із славного роду, якому невільниця дракона дуже подобається завдяки її чарівній зовнішності). Отож, тут мусить бути протистояння, битва людини з драконом. Та оскільки ритуал «ґрунтується на усвідомлених чи несвідомих міфічних та архетипних дискурсах» і «застосовується як особливий психічний засіб, за допомогою якого відбувається особистісна трансформація, що супроводжує перехід людини з одного статусу в інший» [4, с. 330], то письменники зуміли майстерно відобразити це як в образі двісті першого нащадка Армана, так і некрасивої принцеси Юти, яка через помилкове викрадення драконом не тієї, найкрасивішої, а найнепривабливішої із сестер, опинилася в кігтях дракона.

Та завдяки свіжості й багатству авторської вигадки, умінню будувати постійно інтригуючі сюжетно-фабульні перипетії, творення надзвичайно цікавих реальних і фантастичних характерів, Дяченки все ж вносять корективи в існуючий Закон-ритуал. Арм-Анн відчуватиме себе «виродком», «самотньою потворою», «відступником», бо, знаючи про те, що він мусить виконати ритуал смертебвиства для процвітання і продовження роду драконів, він не може цього зробити через свій м'який, якийсь не драконівський характер, адже «сама думка про ритуальну кімнату була йому страшна й огидна» [3, с. 35].

Марина Новикова говорить про те, що «чим давніша та чи інша культура, (або її етап), то частіше зображуються в ній звір, а не людина. Бо «звір могутніший від людини: від наявності звіра залежить існування людини, – не навпаки» [7, с. 9]. Тим паче, коли цим звіром є дракон. Дракон, за словником «Знаків і символів» Марка О'Коннела, – це символ посередництва між небом і землею, який, за китайською легендою, вважався прямим нащадком імператора і мав голову людини та тіло дракона. Власне, дракон вважається одним із найголовніших дев'яти символів китайських імператорів. Дяченки пішли за легендами Сходу, а не Заходу, бо там дракони є символами позитивних рис, наприклад, мудрості і сили. І загалом на Далекому Сході, все, що пов'язане з драконами, є благословенне, а китайці називають себе «нащадками Дракона». Арман і справді має майже ангельський характер, який спершу приховує належними для його статусу володаря – фразами, навіть інтонаціями. Та поступово страшна потвора в очах Юти перетворюється в доброго, ніжного, мудрого, толерантного і водночас сильного чоловіка, в якого вона закохається. Так само і некрасива спершу в очах Армана та її оточення принцеса Юта впродовж міфологічного часу і простору (перебування у замку Арм-Анна) перетвориться в красиву дівчину, без якої його життя втратило би сенс.

Поступове, без форсування, без натяжок, а мотивоване зародження, народження і утвердження справжніх почуттів настільки вдало передає одну із ланок ритуалу – перехід – у інший психологічний стан центральних героїв, інший статус, що читач наче забуває про первісну зооморфну природу Армана, а сприймає його як людину, якій притаманні й людські почуття й відчуття. Невипадково на це вказує і його портретна характеристика в тому епізоді, коли він перетворювався в людину («вузьколиций темноволосий чоловік, невисокий, худорлявий, чимось пригнічений і приголомшений» [с. 8]. Адже «стійка символіка тварин викликана тим, що вони тривалий час служили наочною парадигмою, відносини між елементами якої могли використовуватись як модель життя людського суспільства і природи. У міфопоетичній свідомості тварини виступають одним із варіантів міфологічного коду, на основі якого можуть складатися цілі комплекси повідомлень умовно-символічного характеру» [12, с. 438].

І хоч дракон, здавалося б, більше характерний не для слов'янського, зокрема українського фольклору та міфології (ми його можемо віднайти в єгипетських і американських міфах насамперед), усе ж і на матеріалі наших українських чи загалом слов'янських народних казок встановлено такі типи зміїв, риси яких передано і в центральному героєві-драконів Дяченків. Бо ж він «пов'язаний з водою, з горами, він – (...) охоронець кордонів» (у творі – своєї території, переданої йому у спадок від прашурів), викрадач» Арман пов'язаний із «вогнем» [2, с. 193]. Врешті, він змії-спокусник, бо все-таки зумів закохати в себе принцесу Юту, покохавши її також усім своїм неспокійним серцем. Крім того, «Змія-дракона, змія-ящера шанували у різних місцевостях давньої України, особливо біля великих рік та озер» [2, с. 93]. Невипадково й Іван Франко у своїй творчості використовує образи гадюки, змії, змія, загалом гадів, про що ґрунтовну розвідку написав Богдан Тихолоз – «А серце в мене вижерла гадюка...» (міфологема зміеборства). Адже «космічний змії (змія, дракон) – первісний, основоположний образ-архетип будь-якої розвиненої міфології, символ початкової первозданної всеїдності й замкнутої в собі довершеності – зазначає Е. Нойманн. «Це згорнута в кільце змія, що живе у власному життєвому циклі, первісний дракон початку, що кусає свій хвіст, Уроборос (грец.), що сам себе породжує [6, с. 27]. Первісна Змія – «найдавніше божество доісторичного світу» [6, с. 28]. І в цьому переконуюешся одразу ж після першого прочитання роману «Ритуал» Марини і Сергія Дяченків.

Пройшовши ряд трансформацій, тобто оформившись кожен раз відповідно до світо-мислення людини і суспільства конкретного періоду, сьогодні перед нами архетип може постати в абсолютно неочікуваній формі, та попри це – суть, стрижень залишається той самий. Характерною рисою міфологічної свідомості є вміння наділяти образи якимись не-реальними, часто химерними особливостями, ознаками. Коли такі персоналії потрапляють у літературу, то найчастіше їхні ірреальні здібності побутують у творі алегорично, під-текстово. Натомість у такому різновиді художньої літератури, як фантастика, вищезгадані образи можуть бути такими, якими й були від початку, не обтяжені умовностями, тобто письменники не змушені опускає деякі деталі чи замовчувати чисто надлюдські риси, але й навпаки, можуть додавати щось нове та цікаве, відповідно до того, як і в яких обставинах виражений той чи інший архетип. Власне, головний герой роману «Ритуал» дракон і може слугувати таким прикладом.

І тут виникає логічне запитання: чому відношення міфологічного світорозуміння щодо багатьох людських предметів, речей, відчуттів утілювалося переважно у тваринних образах? Звичайно, є безліч гіпотез, але, напевно, зацентруємо на загальній тезі про античну людину, яка спочатку ще не виділяла себе із загального середовища, тобто з природи, і тому, очевидно, під час творення міфів, під час сприйняття світу, перших кроків до розуміння себе, її уява виливалася часто у незвичні, химерні образи тварин, які, зрозуміло, є частиною навколишньої дійсності. Або ж можемо прислухатися до більш кардинального твердження видатного дослідника О. М. Фрейденберг, яка вважає, що у міфі під людиноподібною формою виступає весь в цілісності і в окремих частинах космос. До космічних сил вона відносить людей, звірів, рослин, предметів у їхньому злитому в єдине образі: «...а людина, злита зі звіром, предметом чи рослиною, – це не людина в нашому розумінні» [13, с. 53]. Один із таких представників – це дракон, якого можна віднайти у будь-якій розвиненій міфології, а він, як зазначалося вище, є символом першопочатку.

Отже, центральний образ у романі «Ритуал» Марини і Сергія Дяченків поданий у цікавій авторській інтерпретації і постає як авторський міф. На початку роману Арм – Анн постає як істота – дракон, що здатна до перевтілення в людину і, будучи в подібності чоловіка, будь – який негативний вчинок, стан душі він перекидав на іншу свою сутність, тобто,

знову перетворюючись на тварину, свої емоції виражав то у формі вияву грізного реву, вогняного дихання, то у нищенні осель, зрештою у суцільній руйнації довколишнього світу. Але через народження справжнього людського почуття – кохання – до принцеси Юти, в Арманові навпаки – більше відлунне людське, навіть коли він перебуває у тваринній подобі («Тепер, у небі, він постійно перебував у напруженні – чи не занадто різко змахують шкірясті крила, чи не ранив принцесу ороговіла луска, чи не запаморочиться в неї голова?» [с. 172]).

Архетип як «першообраз», «прообраз, ідея» [4, с. 96] знаходить своє неповторне художнє вираження у творах, де головна увага приділяється зооморфним образам-архетипам, які трансформуються в найрізноманітніші реалії конкретного часу, простору, суспільної доби. У цьому плані мистецьке володіння фольклорно-міфологічними, філософськими, релігійно-біблійними категоріями, які входять в систему літературного твору, дають високі зразки художності, скажімо, Леся Українка («Лісова пісня», «Оргія», «У пущі», «Камінний господар»), М. Булгаков («Майстер і Маргарита»), Наталена Королева («Сон тіні») або іншого символічного чи міфологічного наповнення («Закоханий чорт» Олекси Стороженка, «Огнений змії» Пантелеймона Куліша) аж до знакових у творчості прозаїків-шістдесятників – романів «Вовкулака (Самотній вовк)» Володимира Дрозда і «Дім на горі» Валерія Шевчука та ін.).

Аналізуючи авторський «текст-міф» Лесі Українки «Кассандра», Ольга Турган цілком справедливо виділяє такі типи міфологізму літератури, спираючись на концепції різних форм використання міфу в художньому творі, з яких відображене у творі Дяченків ритуально-міфологічне дійство підпадає частково і під перший, і під другий тип, а саме – «інтерпретація й трансформація традиційних міфологічних образів і сюжетів», тобто викрадення драконом принцеси-бранки для оживлення своєї крові, крові славного роду, що передає свої традиції й ритуали уже більше ніж двомстам поколінням, а також «створення авторського міфу», згідно з яким Марина і Сергій Дяченки подають читачеві деконструкцію, порушення, нищення традиційного ритуалу.

Отже, завдяки своєму талантові «зоряне подружжя» Дяченків інтерпретує власний варіант міфологічного часу і простору, упродовж якого відбувається в самотньому тисячолітньому замку драконів перехід у іншу іпостась засобами фантастичної поетики, уточнимо, поетики фантастичного твору як, скажімо, міфологічного героя-дракона, так і казкової принцеси. Звідси, художній твір акцентує на більшості площі роману примат ритуалу, а в фіналі твору – органічне переплетення міфу й ритуалу та створення нового-старого міфу про кохання.

Література

1. Бердник Г. Знаки Карпатської маґії (Таємниця старого мольфара) / Громоваця Бердник. К. : Зелений пес, – 2006. – 368 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович / К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Дяченко М. і С. Ритуал / Марина і Сергій Дяченки / Авториз. перекл. з рос. Л. Люлика, 2006. – 280 с.
4. Літературознавча енциклопедія: У двох томах / Автор-укладач Ковалів Ю. / – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.
5. Мифы народов мира: энциклопедия: в 2 т., [гл. ред. С. А. Топоров. – 2-е изд.], – М. : Сов. энциклопедия, 1987.
6. Нойман Э. Происхождение и развитие сознания / Э. Нойман / Пер. с англ. – М. : «Рефал-бук»; К. : «Ваклер», 1998. – 464 с. / Серия «Созвездия мудрости»/.

7. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь//Українські замовляння/ упор. М. Н. Москаленко. Авт. передм. та комент. М. О. Новикової. – К. : Дніпро, 1993. – С. 7–29.
8. Нямец А. Миф. Легенда. Литература (теоретичні аспекти функціонування): Монографія. – Черновці : «Рута», 2007. – 520 с.
9. О'Коннелл М., Эйри Р. Знаки и символы : Иллюстрированная энциклопедия / О Коннелл, Р. Эйри (Пер. И. Крупичевой). – М. : Эксмо, 2007. – 256 с.
10. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму/ Вид друге, доп. і переробл./ . – Івано-Франківськ, 2002. – 392 с.
11. Тайлор Э. Б. Миф и обряд в первобытной культуре / Э. Тайлор / Пер. с англ. Д. А. Коропчевского. – Смоленск : Русич, 2000. – 624 с., илл. – (Популярная историческая библиотека).
12. Турган О. Д., Гребенюк Т. В. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми): Монографія/Ольга Турган, Тетяна Гребенюк. – Запоріжжя: «Просвіта», 2008. – 292 с.
13. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / Ольга Фрайденберг. /2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, № 1998. – 800 с.

Solomiya Horob

Mythological discourse of the novel by Maryna and Sergiy Diachenko «Ritual»

Summary. In the article is explored mythological sources of the novel «Ritual» by Maryna and Sergiy Diachenko. Is proved that Ukrainian science fiction authors, using in their book world's myths, archetypes, and rituals, neither deepen them nor create the author's myth, originally constructed plot and composition, characterological and mythological components.

Keywords: myth, ritual, archetype, plot, mythological image of the dragon, Maryna and Sergiy Diachenko.

Соломия Хороб

Мифологический дискурс романа Марины и Сергея Дяченко «Ритуал»

Аннотация. В статье исследуется мифологический дискурс романа Марины и Сергея Дяченко «Ритуал». Доказано, что украинские авторы-фантасты, используя апробированные в искусстве слова мифы, архетипы, ритуалы в своем произведении не просто углубляют их, а создают авторский миф, своеобразно конструируют сюжетно-композиционные, образно-характерологические и мифологические компоненты.

Ключевые слова: миф, ритуал, архетип, сюжет, мифологический образ дракона, Марина и Сергей Дяченко.